

ПРОЯВЛЕННЯ АРХЕТИПУ ДИТИНИВ ПОЕТИЧНІЙ ПРОЕКЦІЇ 30- і 90-х РОКІВ ХХ СТ. (ТВОРЧІСТЬ Б.-І. АНТОНИЧА ТА Р. СКИБИ)

Наталія Лебединцева

Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано особливості проявлення архетипу Дитини в поетичній творчості Б.-І. Антонича та Р. Скиби як представників двох найінтенсивніших періодів у розвитку української літератури ХХ ст. Вирізняються характерні мотиви творчості Б.-І. Антонича та Р. Скиби, пов'язані з проблемами самоідентифікації, та основні символічні рівні реалізації архетипу Дитини як дикуна, маленької дитини та юного героя. Зосереджено увагу на специфіці протікання процесів індивідуації, засвідчених у поезії письменників, через співвідношення материнського (поганського) та батьківського (монотеїстичного) аспектів світовідчуття.

Ключові слова: архетип; індивідуація; само ідентифікація; язичництво; мотив.

Психоаналітичні дослідження в сучасному українському літературознавстві набувають дедалі більшої популярності, і це не дивно, адже українська література останніх десятиріч переживає серйозні світоглядні трансформації, пов'язані з ідентифікаційною кризою культури. Як зазначила Н. Зборовська, систематичне вивчення української літератури в психоаналітичному аспекті варто починати з класичного психоаналізу як "національної стратегії дослідження, тісно пов'язаної з аналізом материнсько-батьківського коду" [1, с. 469], що дасть змогу розрізнити "національні психотипи" та особливості їх функціонування в культурі а, відтак, сприятиме процесам самоусвідомлення, які відбуваються в Україні. Цілком погоджуючись із такою позицією, ми пропонуємо паралельно застосувати й інші психоаналітичні підходи до тлумачення літературних явищ для досягнення повнішого й усебічного їх осмислення.

Тому звернемось до теорії учня З. Фрейда К. Г. Юнга – архетипної критики, яка дає змогу виявити деякі закономірності функціонування культурної свідомості на основі несвідомих процесів на різних етапах літературного розвитку. За теорією К. Г. Юнга, про активізацію ідентифікаційних процесів, які відбуваються в психіці людини або цілої культури і мають привести до індивідуації особистості / культури на певному етапі психологічного розвитку, свідчить проявлення архетипу Дитини, оскільки саме "мотив дитини репрезентує передсвідомий аспект дитинства колективної душі", вона "антиципує в процесі індивідуації той образ, який утвориться в результаті синтезу свідомих і несвідомих елементів особистості" [2, с. 175–179].

В українській літературі ХХ ст. можемо виокремити два особливо інтенсивні періоди, пов'язані з ідентифікаційними пошуками, – це 20–30-ті та 80–90-ті роки (за винятком діаспорної літератури, яка має свою специфіку й ще чекає на цілісне осмислення), порівняння яких дасть змогу краще усвідомити ті психологічні проблеми, з якими зіткнулась українська культура сьогодні. Ми зосередимо увагу на творчості двох яскравих представників означених періодів – Б.-І. Антонича та Р. Скиби, у художньому світі яких архетип Дитини проявляється через лейтмотив язичництва.

Зазначмо, що Богдан-Ігор Антонич і Роман Скиба – одні з небагатьох українських письменників, які свідомо артикулювали язичництво як основу світовідчуття і життєвої гармонії. До того ж, обидва вони належать до західноукраїнського культурного середовища, що, на наш погляд, суттєво впливає на характер язичницьких мотивів у їхніх творах. Як зауважила з цього приводу С. Андрусів, “Антонич справді один із перших звернувся не тільки до живого міфу, а й сам творив чи радше імітував творення міфу” [3, с. 292] Характеристика сутності поетичного світобачення Р. Скиби суголосна І. Старовойт: “Раннє захоплення міфологією переросло в емблематичну метафорику *завтра*” [4, с. 231]. Обидва поети означають себе як вогнепоклонників, Антонич – “п’яний дитвак із сонцем у кишені” [5, с. 81], Скиба – “останній вогнепоклонник” [6, с. 51], і сонце в художньому світі поетів дуже важливе, якщо не вирішальне – воно уособлює тепло, життя і мудрість природи.

Характер спільних рис у творчості Б.-І. Антонича та Р. Скиби на рівні світовідчуття досить відмінний, різнорівневий. Передусім це стосується мотиву втрати, який відрізняє творчість Р. Скиби як представника “постчорнобильського покоління” українських митців [7; 8] – з усім супровідним комплексом ідентифікаційних пошуків. У його світі природний порядок речей – це втрачений рай гармонійного існування людини як частини природи, і головна проблема героя – неможливість повернутися до цього раю: “Довгий світ лишився заповітом.../ Дощ упав лицем на ясени,/ Раптом осягнувши, що над світом/ Не передбачалося весни.” [6, с. 15]. Весна – як символ життя, відродження/повернення, творчої сили не може відбутися, і “довгий слід” – шлях у минуле – так і лишається “заповітом”. Натомість поетичний світ Антонича перейнятий позитивним утвердженням молодості, весни й краси як наявної дійсності, яку герой не мусить відшукати, а лише цінувати й плекати як найвищий дар (наприклад, збірка “Три перстені”).

Ця різнорівневність світосприйняття позначається на проявленні архетипу Дитини, який у поезії Антонича реалізується через образ юного героя – тобто дитини, яка невпинно дорослішає [2, с. 180], а в поезії Скиби виступає власне дитиною – маленькою і наляканою, яка ще не готова до зіткнення з жорстоким світом дорослих. Це розуміння природи як життєдайного джерела, співвідносного з материнським / жіночим началом, властивому язичницьким віруванням і міститься в поезії обох митців, також передбачає ідентифікації самого поета з дитиною, яка або бореться з матір’ю, супротивиться її впливові (Антонич), або ж потребує і прагне материнського захисту (Скиба).

Оскільки поетичний світ Б.-І. Антонича засвідчує вже зрілий розвиток свідомості (стадія юного героя), то логічно розпочати аналіз із творчості Р. Скиби, ліричний герой якого швидше тяжіє до розчинення в несвідомому, ніж до подолання його.

У поезії Р. Скиби зв’язок із материнським аспектом природи реалізується на рівні матір-дитина, причому дитина розгублена, наївна і беззахисна. “І якось не зумів я випасти/ Із тремтячих долонь землі” [6, с. 65], яка прагне повернутися в первісний стан гармонійної єдності з природою (наприклад, у поезії “Ностальгія”). І в такому контексті дуже чітко протиставляється затишний світ дитинства та ворожий дорослий світ, пронизаний самотністю і відчуттям втрати:

Теплі щокі вікон	Востаннє ця облізла електричка.
У пожовклій ваті,	Старенький ранок кашляє в перон.
Незнайомий присмерк	Є в осені така невчасна звичка:
Так знайомо зблід.	Гасити небо розпачем ворон.
Котику сіренький,	А місто, що готується до свята,
Не ходи по хаті:	Покутує торішній перегній, –
Котику сіренький,	Є в осені властивість забувати

Буде все як слід [6, с. 10]. Усіх, навів загублених у ній [6, с. 11].

У першому прикладі “теплі щоки вікон”, “пожовкла вата” та коліскова відсилають до спогадів про “знайомий” світ дитинства, в якому “все як слід” і який можна повернути (“Я не весь забувся/ І не все залишив”). У другому ж вірші, який відтворює теперішній психологічний стан героя, що опинився сам на сам зі світом, атмосфера пронизлива, хвороблива, майже непридатна до життя (навіть свято “присмачене” перегноє). Згідно з теорією К. Г. Юнга, це протистояння засвідчує труднощі процесу реалізації особистості в дорослому житті, що й актуалізує архетип дитини як спробу повернутися в гармонійне минуле. У такому разі погляд на себе як на дитину пов’язаний зазвичай із “дисоціацією між станом теперішнього та минулого”, коли людина стає “недитинною і штучною, тобто такою, що втратила своє коріння” [2, с. 175–176].

Як ми вже зазначали, тема втрати й неможливості повернення надзвичайно актуальна для поетичного дискурсу 1990-х років загалом, однак саме в творчості Р. Скиби ми виявляємо не лише досить чітке й послідовне розгортання цієї проблеми, а й чітко зорієнтовані пошуки шляхів повернення до втраченої цілісності. Тема дитинства в Р. Скиби тісно пов’язана з прапервісним станом існування людини, коли вона ще вміла розуміти мову звірів і природних стихій (“А був я звіром і жив в печерах/ І підкорявся лиш небесам” [6, с. 35]; “Сивий вітер любив мене / Добрі звірі по снах стрічалися” [6, с. 13]). Це той первинний рівень захищеного буття, коли, за К. Г. Юнгом, “сама природа, сам інстинктивний світ піклується про дитину: її годують і захищають звірі.” [2, с. 183]. І саме туди – в стан дикунства – прагне повернутися ліричний герой.

Так мотиви дитинства та дикунства (як дитинства людства) в поезії Р. Скиби об’єднуються в спільному лейтмотиві втрати/повернення стану гармонійного злиття з природою. Дикун, як і дитина, – істота органічна, спонтанна й відкрита, вона має дуже важливу для поета здатність – довіряти життю, і тому сприймає світ безпосередньо, керуючись більше інстинктивними відрухами, ніж розумовими настановами. Окрім того, дитинство й дикунство можуть бути співвіднесені через стан невинності, безгрішності, що і є джерелом щастя й гармонії: “Це так дивно, коли/ Ти усміхнений і без вини...” [6, с. 63].

Однак у сучасному поетові світі образ дитини набуває ще й трагічного звучання, оскільки дитина значно глибше й безпосередніше за дорослих відчуває не лише сутність буття (“А я був маленьким вершником/ І бачив небесний знак” [6, с. 51]), а й жорстокість і несправедливість людського існування (“Ти іще був ніжний, ніби котик, / Ти іще був сильний ніби кіт. / Різко реагуючи на дотик, / Ти мовчав на цілий білий світ” [6, с. 62]).

Отже, для Р. Скиби дитинство – це не хронологічний, а радше психологічний вимір існування, стан душі – наївної, незахищеної, і водночас мудрої, “зрячої”. У цьому розумінні завжди має залишатися дитиною справжній поет – це досить поширене твердження. Проте для Р. Скиби дитинство та поетична творчість виявляються взаємозаперечними поняттями (“Я маленький – мені не пишеться” [6, с. 120]). Це протиставлення цілком зрозуміле, якщо згадати, що творчість є нічим іншим, як сублімацією витіснених бажань та емоцій, – відтак, дитина не потребує творчості (принаймні вербалізованої), оскільки не мусить нічого сублімувати.

Художній світ Б.-І. Антонича будується за принципово інакшою схемою. Для нього природа – насамперед жінка, коханка, і архетип дитини втілюється радше в образі юнака, який насолоджується своєю молодістю й силою. Хрестоматійний приклад – поезія “На шляху” (“Іде розсміяний і босий / хлопчина з сонцем на

плечах”), а також “Веретено”, “Князь”, “Елегія про перстень молодості” та багато інших.

Для Антонича молодість (межовий стан між дитинством і дорослістю) є основою світовідчуття, вона нерозривно поєднується з весною – часом відродження природи, коханням – неодмінним супутником весни та натхнення – джерелом творчої реалізації особистості (“Наче весни усміх перший є вірш і дівчина перша...” [5, с. 78]). Характерний фізичний рівень світовідчуття Антонича (“біологізм” [9, с. 267]) обов’язково передбачає сексуальний аспект реалізації особистості – як потенційну творчу спроможність. Його ліричний герой – це юний бог, готовий злитися зі світом у гармонійному – рівноправному – єднанні. Тому образи юності, творчості, весни й кохання у його поезії стають взаємозамінними маркерами реалізованої гармонії буття. Відтак злиття з природою в Б.-І. Антонича відбувається на якісно іншому рівні, ніж у Р. Скиби, в поезії якого сексуальність практично відсутня (внаслідок дитинності, “недозрілості” інфантильного ліричного героя).

У такому контексті образ дитинства – як час безтурботності та яскравих вражень (“Елегія про співучі двері”) або ж як потенційне героїчне майбутнє (“Колискова”). Дитина як така бачиться Антоничеві в образі беззахисної, зворушливої, щасливої своїм незнанням істоти (“Бояться діти чорних сажотрусів, / за гудзики тримаються завзято” [5, с. 196], “Стоповерхові кам’яниці сплять, немов потомлені звірята” [5, с. 203]). І головна цінність дитинства для Антонича – це безтурботність існування:

коли ще світ, мов серце, був широкий,
коли не снівся сон лихий мені,
коли ще хлопцем сивооким
сміявся щиро й дзвінко
та без журби мантачив дні [5, с. 97].

Ці спогади практично завжди подаються в минулому часі – як приємний, але пройдений етап життя. Герой зовсім не прагне повернутися в минуле, хоча й зберігає пам’ять про нього. Натомість він намагається досягти повноти існування в теперішньому – через духовний розвиток і реалізацію творчого потенціалу: “Устами спраглими цю мить / всю хмільність світу хочу спити” [5, с. 101].

Цей рівень самоусвідомлення особистості, за К. Г. Юнгом, передбачає розрив із матір’ю, свідомий протест проти її опіки, коли “... дитина стає символічним вираженням чогось, що явно відмежувалося, тобто від’єдналося від фону (матері)...” [2, с. 183], – що й спостерігаємо в поезії Антонича:

О! Серце мріє вирватись із лона
тяжкої дійсності, із буднів ґрунту
в безкрає небо, в соколів околи.
Тут розсипатися в червоній грона,
в криваві розірватись букви бунту,
на землю не вернути вже ніколи [5, с. 44].

Розрив із матір’ю (землею) дає змогу героєві жититися її силою, але не розчинятися в ній. Саме за таких умов матір-природа може стати джерелом творчості, поетичного натхнення:

А ніч, мов мати, над тобою долоню на чоло кладе.
Тоді, щасливий, навіть кривди забудеш і простиш найгірші,
тоді думки квітками пахнуть і чуєш серце молоде,
тоді слова найзвичайніші складаються самі у вірші [5, с. 81].

Звичайно, як і в художньому світі Р. Скиби, природа в Антонича постає джерелом гармонії й істинності буття – на протигагу цивілізованому “рудому хробацтву” людей (наприклад, у збірці “Ротації”). Однак у нього природа не стільки язичницька,

дикунська, скільки одухотворена: “Полярні янголи колишуть Божі води, / і звірі виють глухо, спрагли і неситі” [5, с. 143]. Показово, що мотив присутності божественного начала в природі посилюється після відверто “поганської” першої збірки поета “Привітання життя”. У віршах з’являються образи янголів, причому в досить характерному “буденному” оточенні (“Корови й дині. Білий янгол / на лопуха зеленій плахті” [5, с. 145]), та мотив молитви (“молитовно юний спів” [5, с. 93], “Корови моляться до сонця” [5, с. 104], “Хлоп’я молилось до весни” [5, с. 172]). Як зауважує Д. Павличко, Антонич свідомо “навертається” до християнської релігійності, вважаючи, що “пішов задалеко в своїх поганських захопленнях красою й спокусливою потужністю життя, погрішив проти християнства, проти всього, що поєднувало його відмалку з релігійним оточенням” [10, с. 17]. Тоді й з’являється в поетичному світі митця образ новонародженого “дитя Божого” (“Різдво”, “Коляда”), який в архетипному прочитанні постає символом народження нової цілісної особистості героя – Самості (див., наприклад, вірш “Confiteor”).

З іншого боку, ставлення митця до християнства неоднозначне. Власне релігійні мотиви особливо яскраво виражені в другій (за часом написання) збірці Антонича “Велика гармонія”, якої він так і не надрукував. Назви віршів цієї збірки написані латинською мовою, що зовсім не характерно для інших збірок Антонича і, отже, може свідчити про деяку відстороненість (відчуження) автора від текстів “Великої гармонії” чи, принаймні, їхню особність у творчому доробку поета. Зважаючи на це, можемо говорити швидше про свідоме вольове зусилля автора, ніж про спонтанний вияв несвідомих психічних процесів.

Мотив єдності з природою в поезії Антонича також набуває своєрідного звучання, оскільки сам автор подекуди подає себе в третій особі (“Антонич теж звіря сумне і кучеряве” [5, с. 163], “Росте Антонич, і росте трава” [5, с. 182], “Антонич був хрущем і жив колись на вишнях” [5, с. 183]). Цей прийом створює ефект відособленості автора від свого alter ego, а відстороненість сприйняття може не інтерпретуватись як свідчення незакінченої самоідентифікації героя.

Боротьба між поганським та християнським світобаченням на цьому етапі індивідуалізації особистості відображає боротьбу між материнським регресивним (несвідомим) і батьківським прогресивним (свідомим) аспектами психіки, які письменник намагається поєднати в гармонійну цілісність. Отже, маємо не саму реалізацію Самості як поєднання материнського (природного, язичницького) та батьківського (духовного, монотеїстичного) начал, а процес активного пошуку цієї Самості.

Архетип дитини, отже, набуває в творчості Антонича виразних рис *потенційної* реалізації особистості, про що свідчать також інші символи, співвідносні з цим архетипом. Як зауважив з цього приводу К. Г. Юнг, “... мотив дитини може видозмінювати свої форми і виражатися, наприклад, через коло або кулю, або через четверицю як одну з форм цілісності” [2, с. 179]. Наприклад, у поезії Антонича виразно помітні символи мандали, яка найчастіше виявляється в образі сонця (“Запряжи сонце до теліги, / назустріч виїду весні” [5, с. 98]), а також четвериці (тетраграми) як гармонії буття (“Чортківський бридж”: “Навколо колиски чортів чотирьох посідало...” – і, як наслідок, – “Дитині приснився тоді вперше – рай”). Математичну тетраграму можемо простежити і в інших віршах, де “сім миль кохання і остання – смутку” (тобто разом – вісім, подвійна четвериця) символізують шлях героїв “по закляте руно” (“Руно”); земля, небо, день і ніч “все разом – велика гармонія Тебе славить” (“Te Deum laudamus I”); чотирирічна дитина порівнюється з двадцятирічною людиною, яка “наївно, мов дитина, / молиться до Бога” (“Свята простота”) тощо.

Досить важливим для Антонича є і мотив творчості як народження нової цілісності. У вірші “Весілля” маємо цікавий варіант ієрогамії – коли герой узяв шлюб із піснею, і в результаті “народились перші ямби” [5, с. 97]. Виявляємо також і безпосередній образ народження Самості: “У жолобі мойого серця / сьогодні народився Бог” [5, с. 208], що символізує успішну індивідуацію героя.

Отже, порівняльний аналіз дає підстави стверджувати, що художній світ Б.-І. Антонича засвідчує плідну творчу реалізацію особистості митця й досягнення ним гармонії буття через осмислене вивільнення природних інстинктів та імпульсів. Натомість поетичний світ Р. Скиби виявляє “комплекс втрати” гармонії буття й прагнення повернутися до стану несвідомого, дитинного (тваринного) існування в природному середовищі. Говорячи словами самих поетів, якщо основою світовідчуття Антонича є бажання “Бути вічно юним, / вічно молодим!” [5, с. 42], то для Скиби провідною стає ідея: “Коли ви безпомічні – ви святі” [6, с. 72]. Отже, можемо стверджувати, що, попри виразну подібність характеру світовідчуття обох поетів (язичництво, пантеїзм, безпосереднє сприйняття світу), вони перебувають на якісно відмінних рівнях самоусвідомлення – реалізованого (юний герой) та нереалізованого, хоча й потенційно присутнього (дитина) героїчного чину відповідно.

Повертаючись до психоаналітичних побудов Н. Зборовської, можемо висувати, що творчість Б.-І. Антонича та Р. Скиби на архетипному рівні відображає загальні ідентифікаційні процеси, які відбувалися в українській культурі на початку ХХ ст. й відбуваються тепер. Але якщо Антонич іде шляхом “інтеграції національного характеру на основі батьківського коду мужності” [1, с. 319], то поезія Скиби засвідчує “несвідому регресію до материнського об’єкта, на параноїдно-шизоїдну позицію на основі синівської психології...” [1, с. 375]. І ця регресія є виразним симптоматичним явищем для сучасного українського культурного простору, що змушує задуматись: чи правильний шлях обирає наша Дитина.

1. *Зборовська Н. В.* Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. К., 2006.

2. *Юнг К. Г.* Психологія архетипа ребенка // *Юнг.* Бог и бессознательное. М., 1998.

3. *Андрусів С.* Богдан-Ігор Антонич: “Росте Антонич і росте трава” // Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. Львів, 2000.

4. *Старовойт І.* Замість діагнозу // *Скиба Р.* Хвороба росту: Поезії. К., 1998.

5. *Антонич Б.-І.* Велика гармонія. К., 2003.

6. *Скиба Р.* Хвороба росту: Поезії. К., 1998.

7. *Гундорова Т. І.* Післячорнобильська бібліотека: Український постмодерн. К., 2005.

8. *Старовойт І.* Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття. Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури. Львів, 2001.

9. *Моренець В. П.* Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. К., 2001.

10. *Павличко Д.* Незгасаючий перстень життя // Антонич Б.-І. Велика гармонія. К., 2003.

THE REPRESENTATION OF THE ARCHETYPE OF A CHILD IN THE VERSES OF THE 1930S AND 1990S: THE CASE OF BOHDAN-IHOR ANTONYCH AND ROMAN SKYBA

Nataliya Lebedyntseva

The article analyses the peculiarities of the Child archetype representation in the poetic works of Antonych and Skyba. The analysis is based on concepts defined by Jung, the founder of the school of analytical psychology which enables us to reveal certain

conformities of functioning of cultural consciousness based on unconscious at different stages of literary development. According to Jung, it is the Child archetype representation that provides evidence of identification process activation which takes place in human or the whole culture psychology and should lead to the personality or culture individualization at a certain stage of psychological development. According to psychoanalytical constructions of Zborovska, the works of Antonych and Skyba represent two particularly intensive periods of the archetype stage connected with the identification searches of the 1920-30s and 1980-90s, the comparison of which will open up better possibilities for the realization of psychological problems facing Ukrainian culture nowadays. In the artistic world of both poets, the archetype of the Child is displayed through the leitmotif of paganism as the basis for the world view and life harmony. Furthermore, both poets belong to Western Ukrainian cultural environment, which has a huge impact on the character of pagan motifs in their works.

Key words: an archetype; individualization; self-identification; paganism; a motif.